

קול מראה וריח אין בהן משום מעילה

- א. דין מעילה בריח - שיטת רש"י.
- ב. דין מעילה בריח - שיטת הרמב"ם.
- ג. שתי דרכים בהסבר "אין בהן ממש".
- ד. הסבר מחלוקת רש"י והרמב"ם על פי הני"ל.
- ה. הבהרת שיטת רש"י.
- ו. קול מראה וריח דין במעילה או דין כללי?.

א. דין מעילה בריח - שיטת רש"י.

הגמרא בפסחים (דף כ"ו ע"א) אומרת "א"ר שמעון בן פזי אמר ריב"ל משום בר קפרא: קול ומראה וריח אין בהן משום מעילה... והא תניא... והמריח בה פטור (מכרת) אלא שמעל! אלא אמר רב פפא: קול ומראה אין בהן מעילה, לפי שאין בהן ממש, וריח לאחר שתעלה תמרתו אין בו משום מעילה, הואיל ונעשית מצותו".

רש"י שם (ד"ה "וריח") כתב: "יש בו ממש בסממניו. לפיכך חייב. ודקא אמר רבי יהושע פטור - לאחר שתעלה תמרתו כמקדש קאמר, דמשום דנעשית מצותו ואין צורך גבוה עוד בה יצתה מכלל קדשי ה'. וברייתא - במריח בה בביתו שנותן ממנה על הגחלים".

דברי רש"י צע"ג, כיון שריח נחשב בעצם לדבר שיש בו ממש, וזה שאין בו מעילה אין זה אלא מפני שכבר נעשתה מצותו מדוע רק במריח בביתו יש משום מעילה, והרי גם במקדש אם הריח כל שלא עלתה תמרתו - מעל!?

ב. דין מעילה בריח - שיטת הרמב"ם

נראה שהרמב"ם (הלכות מעילה פרק ה' ה"ל ט"ז) לא הבין כרש"י וז"ל: "קול ומראה וריח של הקדש לא נהנין ולא מועלין. במה דברים אמורים כשהריח בקטורת אחר שעלתה התמורת אבל אם הריח בקטורת כשתעלה תמרתה מעל". מדבריו עולה בבירור שהמעילה בקטורת איננה דוקא כשנותן ממנה על גחלים בביתו, אלא כל שעדיין עולה תמרתה במקדש מעל מפני שעדיין לא נעשית מצותה.

יש לעיין במה נחלקו רש"י והרמב"ם. נוסף לכך קשה על הרמב"ם עצמו מדוע הוא כלל יחד דין קול מראה וריח בהלכה אחת, כשלמעשה שני ענינים שונים המה: הטעם לכך שאין מעילה בקול ומראה הוא שאין בהם ממש, ואילו זה שאין מעילה בקטורת לאחר שעלתה תמרתה הוא משום שנעשתה כבר מצותה.²

עוד קשה, אם כל מה שנאמר בריח הוא רק שלאחר שנעשית מצותו שוב אין בו מעילה, מדוע חזכר הרמב"ם רק ריח, והרי דוגמאות רבות ומובהקות יותר ניתן היה להביא למצב שבו נגמרת עשיית המצוה בדבר שיש בו מעילה!?

ג. שתי דרכים בהסבר "אין בהן ממש".

האחרונים האריכו לדון בשאלה, האם גם העושה מעשה ומשתמש באופן אקטיבי בדבר של הקדש לצורך הנאת קול ומראה, פטור ממעילה משום ש"אין בהן ממש". הרדב"ז (ח"א סי' רצ"ז), וה"כפות תמרים" (ראש השנה דף כ"ח ד"ה "ועוד") סוברים שבאופן שעושה

1. עיין במנחת חנוך קכ"ז שעמד על סתירה בדברי רש"י עצמם. 2. מפי תשמועח שמעתי שהנרי"ז זצ"ל נשאר בזה בקושיח.

מעשה ממש - יש בו מעילה. לעומת זאת, בעל "שער המלך" (בפ"ה מהלכות יו"ט) דחה את דבריהם, ולדעתו גם באופן כזה אין בו ממש ואין בו מעילה. לדעתי, יסוד המחלוקת שבין האחרונים היא במהות הגדר של "קול מראה וריח אין בהן ממש", שכן ענין זה יכול להתפרש לשני פנים. האחד הוא שאין הנאת קול ומראה נחשבת להנאה. ואף על פי שיש המוכנים לשלם ממון רב עבור תנאה זו אין בכך די כדי שתחשב לדינא להנאה. מצד שני ניתן להבין שאמנם יש כאן הנאה, אלא שלא על כל הנאה יש תורת מעילה. יתכן להבין שהנאה שיש בה דין מעילה היא הנאה כזו שהנחה נחשב כאילו פוגע ביעודו של ההקדש, אבל הנאה שאין בה פגיעה כמו למשל הנאת העין מיפי המקדש שאין בה כדי לפגוע ביעוד המקדש אין בה בין מעילה.

מכאן נובעות השיטות השונות במחלוקת האחרונים הני"ל שכן אם נאמר שאין הנאה כזו נחשבת כלל להנאה, מה לי אם עשה מעשה או לא, שהרי אין כאן הנאת קול וממילא אין בזה גם מעילה. אולם אם נאמר שהנאת קול היא אכן הנאה, שאין חייבים עליה משום מעילה, משום שאין היא פוגעת ביעודו ותפקודו של ההקדש, אזי מסתבר שכל העושה מעשה כגון שלוקח שופר ותוקע בו הריהו פוגע ביעודו של ההקדש ויש בזה מעילה.

ד. הסבר מחלוקת רש"י והרמב"ם על פי הני"ל.

מדברי רש"י שמעילה בריח תתכן כשנותן ממנה על גחלים משמע שבאופן דומה כקול ומראה, והיינו כשעושה מעשה לשם הנאה מהקול ומהמראה אין בזה מעילה, ורק בהנאת הריח שיש בה ממש יש באופן זה מעילה. מסקנה זו עולה בקנה אחד עם דעת "שער המלך" שהובאה לעיל (וכן כתבו השפת אמת בסוגיא בפסחים שם והאבי עזרי בפ"ה מהלכות מעילה בדעת רש"י).

ברם הרמב"ם נראה שאינו סובר כרש"י ביסוד הגדר של "אין בו ממש", משום שלפי הדרך השנייה ייושבו הקשיים שהוקשו עליו, וכדלקמן.

הנה, כמה מגדולי האחרונים העלו שדבר הקדוש בקדושת הגוף שבא מקדושת דמים אין בו דין של "נעשית מצותי", מפני שגם לאחר שנעשית מצותו מצד קדושת הגוף שבו, עדיין יש בו מעילה מצד קדושת-הדמים. כך כתב "המקור חיים" (כריתות דף ו') וכן ר' חיים הלוי בחידושו למעילה פ"ב. על כך הקשו האחרונים () מדין זה שקטורת לאחר שעלתה תמרתה אין בה מעילה משום שנעשית מצותה. ולפי החידוש הני"ל מדוע לא תהיה מעילה בזה מצד קדושת הדמים שבקטורת? לשוב הענין יש לומר, שזה שאין מעילה מצד קדושת הדמים, הוא מפני שלענין קדושת הדמים הרי זה כקול מראה וריח שאין בהם ממש. פירוש הדברים הוא שדוקא ההנאה מריח הקטורת איננה נחשבת ל"אין בו ממש" לפי שיעודה של הקטורת הוא להריח בה במקדש, וכשמריח שלא כדון הרי פגע ביעודה ולכן מעל. אבל לאחר שעלתה התימורת אין כאן עוד פגיעה ביעודה של הקטורת, משום שהיא כבר מילאה את ייעודה, ואם כן המעילה יכולה להיות רק בקדושת דמים. נמצא, שבאופן כזה, דין ריח כדון קול ומראה שאין בהם ממש. שהרי מצד קדושת-הדמים אין הקטורת עומדת לריח כלל, ואין בה מעילה.

מעתה נתבאר היטב מדוע הרמב"ם והברייתא כרכו יחד את דין קול ומראה עם דין ריח, שכן גם בקטורת זה שאין בה מעילה מצד קדושת הדמים לאחר שעלתה תימורתה הוא מדון "אין בו ממש". כמו כן מבואר למה נקטו דוקא ריח, ולא שאר דברים שנעשית מצותן, שכן בריח, כאמור, קיים דין נוסף של "אין בו ממש" כקול ומראה.

ה. הבהרת שיטת רש"י

רש"י, כאמור הבין את גדר "אין בו ממש" כאומר שאין כאן הנאה כלל. אך אע"פ שכתב שהברייתא מחייבת במקרה שנותן את סממני הקטורת על גחלים בביתו, נראה שאף הוא מודה לרמב"ם שגם בבית המקדש כשעולה התימורת יש מעילה בהרחת הקטורת, אלא שהבין בברייתא "המפטם את הקטורת להתלמד בה או למוסרה לציבור פטור, להריח בה חייב, והמריח בה פטור אלא שמעל". שאין המדובר בה במקדש אלא בביתו, וכמו מפטם שהוא בפשטות בביתו. לפי זה, הברייתא משמיעתנו שגם באופן שנותן ממנה על גחלים יש בה תורת מעילה, משום שריח הוא דבר שיש בו ממש, אבל אין זה משום שעושה מעשה בידיים.

עוד צריך לומר לרש"י שלאחר תירוצו של רב פפא, מתפרשים דברי ריב"ל כבאים להשמיענו דריח יש בו ממש, וכך הוא ביאור הדברים: קול ומראה אין בהן ממש, אבל ריח יש בו ממש ומה שאין מעלה בריח הוא רק משום דנעשית מצותו.

ו. קול מראה וריח-דין במעילה או דין כללי?

לביאורנו בדעת הרמב"ם יש לדון, האם בשאר איסורי הנאה קיים גם כן דין דומה של "קול מראה וריח" שהרי הסברה שבה יושבה דעת הרמב"ם בזה לא שייכת אלא במעילה. הרמב"ם אמנם, הביא דין זה במעילה בלבד. אך המב"יט ב"קריית-ספרי" (פ"ז מח' מעילה) כתב שהנאה מצל של אשרה אסורה רק מדרבנן משום שהיא בכלל "קול ומראה וריח". וכך משמע מהפוסקים האחרים, וצ"ע.